

Térbe zárt kert

Enclosed garden

A. HARANGI¹, D. TÖRÖK², ZS. KOVÁCS³

¹University of Debrecen, Faculty of Engineering, hatt926@gmail.com

²University of Debrecen, Faculty of Engineering, david@dmbmuserem.hu

³The Doctoral School of Architecture at the Faculty of Architecture of the Budapest University of Technology and Economics, kovacssofi maria@gmail.com

Absztrakt. A bezárt kertek kiérlelt archetípusa a hortus conclusus, a középkori kolostorudvarok kertjei. A hortus conclusus, mint egy prizma összegyűjti az összes megelőző bezárt kert változatot, tökéletes típust hoz létre, majd belőle fejlődnek tovább napjaink bezárt kertjeinek végtelen variációi. A hortus conclusus kortárs beteljesülése Peter Zumthor Serpentine Gallery pavilonja. A kutatásunk célja a kortárs kertek tipológiai gyűjteményének elkészítése, melynek alapja a kert határa, a kertet határoló fal vizsgálata. A kert határát Dom Hans van der Laan építésetelmélete és vaalsi kolostorbővítése alapján közelítettük meg. A tipológiát hat kortárs bezárt kert elemzésével mutatjuk be, az egyszerű tömör falas bekerített tértől, a fal teresedései által tömeggé vált határon át, amíg a fal teljesen eltűnik és az udvart meghatározó épülettömeg jelenti a határt. A tipológia továbbvitele, amikor a falak alaprajzi és a falban lévő nyílások szerinti megnyitását vizsgáljuk.

Abstract. The archetype of the enclosed garden is the medieval hortus conclusus, which make the perfect type from the former types. The enclosed gardens of nowadays have developed from the hortus conclusus, which behave like a prism. Peter Zumthor's Serpentine Gallery Pavilion is the best example for the contemporary hortus conclusus. The purpose of our study to make a typological collection about contemporary enclosed gardens. The base of the typology is the borderline of the garden, the wall of the garden. We based the study of borderline to Dom Hans van der Laan's architectural theory and his monastery building in Vaals. We analyze the typology by six contemporary enclosed gardens from the simple wall to the building volume through the volumes of the wall. The openings of the walls can be the next way of our analysis.

Bevezetés

A kertben építészeti eszközökkel formálják a természetet valamilyen rend megteremtésének a céljából. Kutatásunk a kertek tanulmányozásával indult, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy korunk építészetének és a kertépítészetének legmagasabb szintű metszete a bezárt kert. Azonban maga a zárt kert is rengeteg kategóriára és változatra bontható, az absztrakt elvonatkoztatásokról nem is beszélve. A bezárt kert egy univerzális térforma, a legkisebb elkerítéstől, a házak átriumán és a kolostorok udvarokomplexumain át egészen a városi táj eleméig terjedhet az absztrakciója. Rob Aben és Saskia de Wit holland tájépítészek A Bezárt Kert című könyvükben a hortus conclusust, mint a bezárt kertek

középkori archetípusát elemzik és a kortárs vonatkozásait a városi táj transzformált elemeként határozzák meg.

A tanulmányunk Rob Aben és Saskia de Wit könyvére épül. A kert és a bezárt kert meghatározása, a hortus conclusus, mint eredő hatásának a vizsgálata általános része a téma kutatásainak, ezért bemutatásaik nélkülözhetetlen lépések. A kutatásunk célja, hogy a kortárs példák közül egy tipológiai gyűjteményt állítsunk össze. Kutatásunk „szándéka a bezárt kert rétegeinek felfejtése mellett felismerni a példákban az őket összekötő motívum különböző megjelenési formáit.” [1]

1. Hortus conclusus, a bezárt kertek prizmája

1.1. A keresztény és az iszlám kertek

„Az eszményi kert - az elzárt kert - elképzelése a keresztényeknél az ószövetségi Énekek énekére (4,12-19) vezethető vissza. E kert az Atya - a szerető - számára készül, s amely Szűz Mária minden tisztaságát magában foglalja. E kert kör alakú és elkerített. Fallal körülvett, azaz zárt kert: a befoglalt értékeket őriznie s a világtól elrekeszteni kell. Végére: belső törvényei vannak, egy szellemiség kifejezése: ilyenképpen tehát a szellemi rend fizikális megvalósítója, makettja. Világkép.” [2]

1.2. A bezárt kertek alap típusai az irodalomban

A eredeti középkori bezárt kertekből napjainkra egy sem maradt fenn, ezért főleg csak irodalmi leírásokból, metszetekből és szőnyegábrázolásokból ismerhetjük korabeli változatait. Az ábrázolt bezárt kertek a középkori ember paradicsom elképzeléseit jelenítik meg hortus conclusus ábrázolásokon keresztül. A Bibliában és a Koránban leírt bezárt kertek alapján a középkori paradicsom elképzeléseknek három egymást befolyásoló irodalmi forrása van: Édenkert, Árkádia és Pairidaeza.[3]

1.3. A középkori világkép

A középkori embernek még meg kellett küzdenie a természet erőivel, amely a mindennapi élet része volt, az életben maradása függött tőle. Ebben a viszontagságos időszakban született meg a hortus conclusus, a bezárt kert kolostorokban kiérlelt tökéletes formája, melyből a természet, a vadon ki volt zárva. A bezárt kert megértéséhez és a közvetlen előzményének megismeréséhez a középkorig kell visszanyúlni, ahol a város és a táj is még sűrítve voltak.[3]

1.4. Hortus conclusus, mint archetípus

A kert a civilizáció egyik legrégebbi kifejeződése, háromezer évvel ezelőtt Egyiptomban, Mezopotámiában, Babilóniában és Perzsiában már építettek fallal körbezárt kerteket. A hortus conclusus továbbvitte ezt a hagyományt és a keleti paradicsom archetípust európai kontextusba helyezte. A hortus conclususon belül a táj megművelt, elszigetelt és kirekesztett. Benne egyesülnek a

behatárolt dimenziók és a végtelen tér, a falak tömege és a kert, a kinti világ láthatatlansága és az égbolt határtalansága.[3]

A hortus conclusus formai típusait a programjuk alapján Rob Aben és Saskia de Wit három kategóriába sorolták: hortus ludi, hortus catalogi és hortuscon templationis.[3]

A **hortus ludi** a látvány kertje. Örömteli kert, a paradicsom profán megfogalmazása, a gyönyörök kertje. Kellemes közösségi kertnek szánták, játékok és színdarabok helyének, az udvari élet kertje. A színdarab (ludus) előadása volt a kert létének célja, a zene és a sport is szerepet kapott. A színpad egy friss zöld gyeppel. Ezek a zárt kertek gyakran egy várat szimbolizáltak, és egy várban játszódtak a színdarabok, ezért gyakran négy tornya, sarokbástyája van. [3]

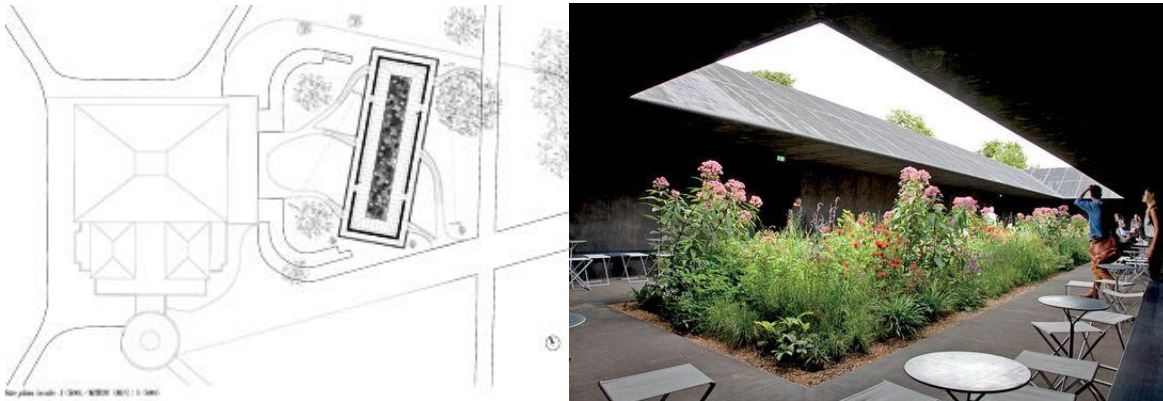
A **hortus catalogia** geometrikus rendszerében nyeri el arányának kiválóságát, az alaprajz rendezése a lényege. Rendszerezés és osztályozás jellemzi, téglalap alakú ágyások és falak, a jómódú polgárság tudását és gazdagságát reprezentálta egy ilyen kert. A latin catalogus szó felsorolást jelent, a hortus catalogi felsorolja a növényfajtaikat, hogy a természet rendjét megjelenítse.[3]

A **hortus contemplationis** az elmélkedés kertje, a tér absztrakciója. Az embernek a saját cselekedeteire koncentrálni sikerült elviselnie a tér és idő végtelenségét. Isten a végtelent, a teremtett világ a végezt jelent, a kettő között térbeli és időbeli kapcsolat jön létre, a kettő egyesül a hortus contemplationisban. [3]

1.5. Városi táj, mint bezárt kert

A hortus conclusus a középkor után tovább örökítődött mint prototípus, de ahogyan a világ és vele együtt a kertek is szeparálódtak, a bezárt kertek is úgy transzformálódtak a kor igényeinek megfelelően. A bezárt kertek, akár csak a bezárt világkép és középkori gondolkodás, elkezdtek kinyílni, a fókuszpont az égről átkerül a földre. Ezután évszázadokig ez a horizontális irány határozta meg a fejlődés fő irányvonalát, amely a barokk kertben éri el tökéletességét. Azonban ezzel párhuzamosan az egyre intenzívebb városokba kerülve a horizont teljesen eltűnt és a kertnek ehhez a megváltozott szituációhoz kellett alkalmazkodnia. Az egyre magasabb házak között csak a vertikális tengely tud érvényesülni és a keretezett égbolt képe válik hangsúlyossá.

1.6. A hortus conclusus kortárs beteljesülése: Peter Zumthor Serpentine Gallery pavilonja

1. ábra: Peter Zumthor: Serpentine Gallery Pavilion, London, Kensington Garden, 2011. A pavilon helyszínrajza és a belső képe a kerttel.

„Egy dologra koncentrál: a belső világra, mely a közepét elfoglaló kert formájában testesül meg, a felette szabályosan keretezett égbolt látványában válik anyagtalanná és az ember meditatív gondolataival válik telítetté. Az eddigi pavilonok (használat) sűrítést célzó funkcionalitását feladva helyünket határozza meg a világban. Egyszerű eszközökkel fordít magunk felé: fekete geometrikus teste absztrakt tárgyelem, kettős falrendszere kizárja a város zaját, a két faltest között vezetett folyosó felkészít a belépésre, a befelé lejtő konzolos tető alatt megpihenésre nyílik lehetőség, a sötét, majd az árnyék után kápráztatóan megnyíló átrium-udvarban a kert a természet domináns közelségével (színekkel, illatokkal, bogarak-rovarok mozgásával) tárul fel, az ég jelenléte a szigorú mértani keretben magasztosan közvetlen. Űressége többszörösen telített.” [4]

Az épület „belsejében” már nem lehet érzékelni, hogy most éppen kint vagy bent vagyunk, lényegtelen, megérkeztünk. A pavilon az ideiglenesség funkcióját eszmei értelemben is tökéletesen betölti, kerek egésznek alkot. Tavasszal megtervezték, nyár elején életre kelt, majd a természet rendje szerint az őszi elmúlással lebontották. A kert, a pavilon kertje az élet metaforája, Zumthor az élet ciklikusságát kiállítási tárgyként tette élénk. Egy profán közegben, szinte profán módon teremtette meg a szakralitást, mely csoda kizárólag a bezárt kert által jöhetett létre.

2. Bezárt kertek kortárs megfogalmazásai

2.1. Bezártkert, mint paradoxon

A zárt kert a természet nagyszerűségének lefordítása építészeti térré. A tájépítészet legelementárisabb formája megteremti a bensőséges kapcsolat fenségességét. A kert a béke és a csend menedéke, rendet és örömet biztosít egy kaotikus világban. Egy hely ahonnan kizárták a természetet, elkerítették a terét, majd visszahozták a természetet, vagy utalást rá. A bezárt kert összegyűjti a tájat maga körül, de

ugyanakkor ki is zárja magát a tájból. Az ember is kiszakad a tájból egy zárt kertben, ellenben sokkal koncentráltabb kapcsolatba kerülhet a létrehozott belső természettel. A természetes horizont ki van zárva belőle és egy saját belső horizontra helyeződik át, a körülhatárolás felső éle szétfeszíti ezt a horizontot. A bezárt kertekben egyszerre van jelen kint és bent, építészet és táj, szent és profán, végtelenség és bekerítettség.[3]

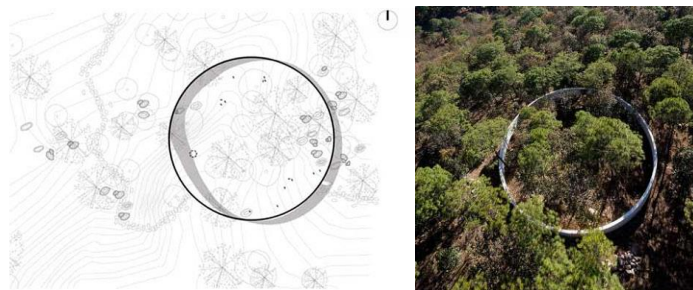
2.2. A kerthatára: Dom Hans van der Laan vaalsi bencés kolostor bővítése

A hortus conclusus megértéséből azt a következtetést lehet levonni, hogy a bezárt kertek legfontosabb eleme az a tér ami a bezárás által létrejön. Azonban ennek a térnek a filozófiája inkább egy atmoszféra, tapasztaláson és érzelmeken keresztül lehet felfogni, szakrális töltete meghatározhatatlanná teszi. Ezért úgy gondolom, ha a kortárs példák közül egy rendszert szeretnék létrehozni, a tipológia alapja egy konkrét, jobban meghatározható elem kell, hogy legyen. Ez az elem pedig a bezárás eszköze, a fal, a bezárt kert határa.

„Az „ima summis” vagyis a „legkisebbtől a legnagyobbig” gondolatmenetén haladva van der Laan a végtelen tér megragadását a térbeli határok megismerésén keresztül tartja egyedül helyénvalónak. Felfogása szerint az építészet két tér eredendő ellentétéből született - az emberi tapasztalat horizontális irányultságú teréből, valamint a természet vertikális irányultságú teréből; mindez akkor kezdődött, amikor függőleges falat adtunk a föld horizontális kiterjedésének. A térben megjelenő fal tömörsége által a vertikális irányultságú természeti tér egy darabja kiszakad a horizontális irányultságú tapasztalati tér számára. Ez a tér lehatárolt az őt körülvevő tömörség által - a tömörség a felülete által - a felület az élei által - ezek az élek pedig megmérhetőek. Ennek a gondolatmenetnek az eredményeként Van der Laan egy saját arányrendszert dolgozott ki, melynek szellemi kiindulása a méretek, mint a minket körülvevő tapasztalati világ legkisebb, legelemibb tulajdonságainak megismerése, hogy ezáltal jussunk el a legnagyobbhoz, a végtelen térhez. „Az építészet nagy adománya, méretet adni a természet végtelen terének, ami ezáltal megismerhetővé és befogadhatóvá válik számunkra.”[5]

2.3. Kortárs bezárt kertek tipológiája

A kortárs bezárt kertek tipológiai csoportosítást a kert határa alapján a következők szerint alakítottuk ki.

2. ábra: Dellekamp Arquitectos, Periférica: Sanctuary Circle, Jalisco, Mexikó, 2011.

Az első és legegyszerűbb példa, alaphelyzet, amikor a fal által bekerítenek egy teret a természetben. A fal mindkét oldalán ugyanaz a környezet található, mégis a körbezárt belső környezet jelentéstartalommal bővül a határ által. A bemutatott példa, a „Szentély Kör” egy pavilon Mexikóban, a Ruta del Peregrino zarándok út utolsó állomása, mielőtt a zarándokok megérkeznek Talpa de Allende-be a Talpai Szűzhöz. A pihenőhely a legelementárisabb térhatárolás, egy vasbeton gyűrű, melyen csak egyetlen kis nyílást vágtak.[6]

3. ábra: Johan Selbing, Anouk Vogel: *Courtesy of Nature, Gand-Métis, Kanada, 2014.*

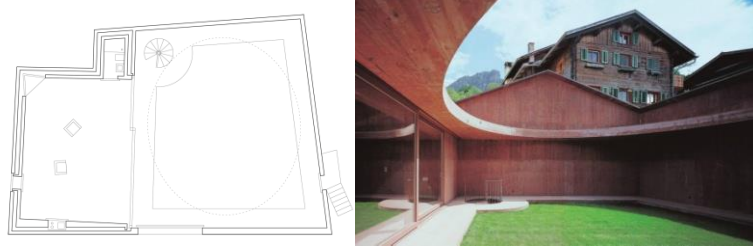
A térhatárolásnak ez az elemi szintű alapja annyira absztrakt, hogy szinte csak képzőművészeti alkotásként jöhet létre, valamilyen installáció formájában. Még ehhez a szinthez kapcsolódik a következő példa is, „A természet jóvoltából” egy ideiglenes galériatér Kanadában, amely a természetet keretezi, mint művészeti alkotást. Egy kontextuális művészeti installáció, mely egy élő fát és közvetlen környezetét határolja el, ezáltal emeli ki.[7]

Az eddigi példák képlete egyszerű a határolás szempontjából, egy tömör fallal körbekerítenek egy teret, ez a fal csak a határolásért készül. A következőpéldákban a határoló fal úgy transzformálódik, hogy saját teresedése lesz, egy tömeghez kapcsolódik, majd végül maga a fal válik tömeggé, de még mindig kerített térként funkcionál.

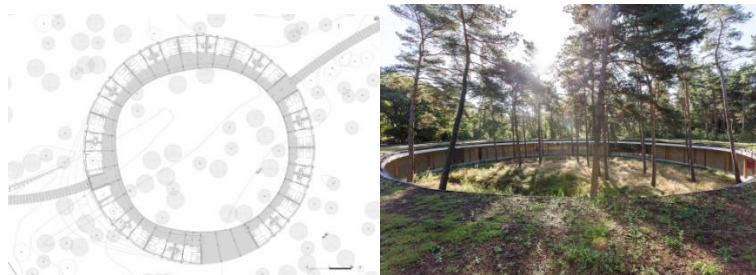
4. ábra: Sou Fujimoto: *Garden House, Tochigi, Japán, 2008*

A „Kert ház”-at Japánba tervezték, de még nem épült meg. Egy fás-bokros területen, azért hogy ne változtassák meg a természetet, maga a ház válna egy kerítéssé. A kerítésfal egy ponton elkezd teresedni, helyiségek kerülnek bele, belső tere lesz, majd ugyanúgy visszakeskenyedik tömör fallá. A helyiségeknek intenzív kapcsolata van a természettel kifelé, befelé azonban nem érintkezhetnek vele, a lehatárolt belső térbe nem lehet bemenni, ezáltal az épület csak kifelé létezik, a belső határolt kert megmarad a természet eredeti részének.[8]

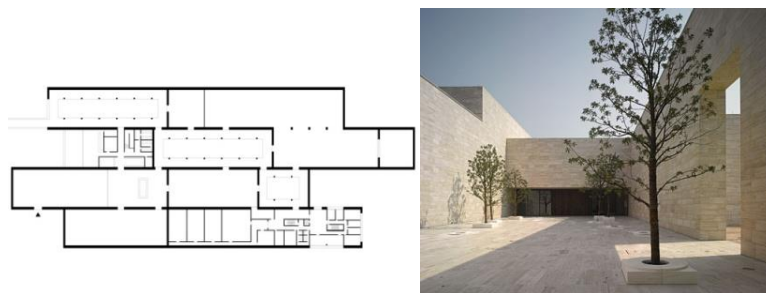
5. ábra: Valerio Olgiati: Atelier Bardill, Scharans, Svájc, 2007.

A legáltalánosabb és legerjedtebb bezárt kerttípus, amikor az épület tömegéhez additív módon kapcsolódik a kerítő fal. Ebben az esetben a tömeg és a fal kapcsolatánál erősebb az épület belső tere és lehatárolt „belső tér” kapcsolata. Erre a típusra példa Svájcban a „Bardill Múterem”, mely egy kis falu régi istállójában kapott helyet. A dolgozószoba az előírtaknak csak az egyharmadát foglalja el az épületből, a többi részt az udvar teszi ki, melyet egy hatalmas kerek nyílás az ég felé tesz monumentálissá. A bezárt kert az, ahol a ház kifejezi nagyságát és tisztaságát, kontrasztban a külső megjelenésével és a tetszőleges geometriájával és a falu kisléptékű környezetével.[9]

6. ábra: Studio Bernardo Secchi & Paola Viganò: Hostel Wadi, Kasterlee, Belgium, 2013.

A típus beteljesedése, amikor a fal egésze átalakul tömeggé és belső tere lesz. Erre a pontra, átmeneti típusként sorolnám Peter Zumthor Serpentine Gallery pavilonját. A típusra bemutatott példánk Belgiumban a „Wadi Hostel”, egy ökológiai iskola egy egykori katonai bázis erdejének közepén. A kör alakú épület külső gyűrűjén kaptak helyet a szobák és a belső peremen a folyosó melynek üvegfala összeköti a kinti és a benti teret. Az építészeknek három tájat, az oktatási tájat, a katonai tájat és a természeti tájat kellett figyelembe venniük, melyekből az épület egy egységet alkot, egy építészeti tájat a bezárt kertben.[10]

7. ábra: David Chipperfield Architects: Liangzhu Culture Museum, Hangzhou, Kína, 2008.

Az utolsó típusnál már a fal teljesen eltűnik és az udvart meghatározó épület jelenti a határt, ez a tér a tömegben kategória. A hortus conclusus, a kolostorkertek típusa ez, tehát van der Laans vaalsi

kolostorbővítése is idetartozik. Azonban nem csak kolostorépületekben létezik ez a típus, bármilyen funkciójú épületben létrejöhet. Kínában a „Liangzhu Kultúra Múzeum”-ban, például egy múzeum belső udvarai telítődnek kertekkel, fákkal, tóval. Az épület tömegei között jönnek létre a bezárt kertek, mint elvételek, voidok az egészben. Ezek a parkosított terek kapcsolatot biztosítanak a kiállítóterek között és pihenésre hívják a látogatókat. [11]

2.4. Bezárt kertek megnyitása

A tipológiai csoportosítás és a kutatás további iránya lehet a bezárt kertek határainak a megnyitása. Az előző fejezetben bemutatott tipológiai vizsgálatnál ténylegesen zárt teres példákat választottunk. A tipológia ezen vonalán tovább haladva a határoló felület alaprajzban is megjelenő megnyitása az egyik mód, és a faltestben lévő nyílások mértéke a másik. A kortárs példáknál a változatok tárháza kimeríthetetlen és az absztrakció által hatványozottan bonyolult a megfejtésük. A kérdés csak az, hogy a hortus conclusus archetípus alapján ezek a kertek bezárt kertnek tekinthetők e, illetve mi az a minimum határ, amitől bezárt kerteknek lehet nevezni és mi az a pont amitől már nem jön létre a bezárt kert.

Összefoglalás

A bezárt kert egy koordinátarendszer, egy iránytű, mert fizikai valós értelemben és szakrális értelemben is meghatározza helyünket a világban. A kert formálja meg az alapsíkon a biztos horizontális irányultságot, melyet a falak vízszintes sodrása stabilizál és a határ felső peremére kerülő horizont az égbolttal találkozva a végletekig szétfeszít. Ez a horizontális rendszer az ember számára felfogható és befogadható profán világot jeleníti meg. A horizontális rendszer generálta függőleges irányultság az égbolt végtelenébe olvadva hozza létre a vertikális tengelyt, mely szakrális tartalommal telítődik. A profán és a szakrális, a horizontális és a vertikális világ találkozik itt egy pontban, ide fókuszálva az egész világot.

A tipológiai példákon keresztül már konkrétan is megfigyelhető a bezárt kertek univerzális képlete. Látható hogy sem a funkció, sem a méret nem befolyásolja, szinte bármilyen közegben létrejöhet a bezárt kert valamilyen szintű változata. A megnyitásoknál pedig az lehet a magyarázat, hogy elménkben kiegészítjük ezeket a hiányzó részeket és teljesnek érzékeljük őket. Az absztrakt, vagy minimálisra redukált kertek esetében pedig akkor is megszületik a kert élmény, ha például csak egy fa van egy lebetonozott udvarban, már egy fa is elég ahhoz, hogy a térből helyet csináljon. Ráadásul a természet nemcsak az ültetett növények formájában jelenik meg, hanem napfényként, esőként vagy szélként is megtapasztalható a kertben, vagy éppen egy madár énekében. Az, hogy mit jelent a bezárt kert attól függ, hogy mit tapasztal és mit érez az ember a kertben.

Hivatkozások

- [1] Kovács Zsófia: A kert határán - Körbezárt kertek építészete http://dla.epitesz.bme.hu/wp-content/uploads/2014/07/KZs_kerthaz_140609.pdf
- [2] Géczi János: *A tudásforrása: A kert*. Magyar Pedagógia 99.évf. 3. szám, 1999.p. 228.
- [3] Rob Aben, Saskia de Wit: *The Enclosed Garden*. Rotterdam: 010 Publishers, 2001. p. 10-59.
- [4] Vukoszávlyev Zorán: *Üresség és telítettség - Peter Zumthor kertje, a londoni Serpentine Galéria 2011-es pavilonja*. In: Octogon, 2012/4. szám p. 29-30.
- [5] Török Dávid: „*Vakfény*” - *lábjegyzetek e-naplóba*. In: Árkádia – Debreceni Egyetem Műszaki kar, Építésmérnöki Tanszék Építészetelméleti füzetek 5. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016. p. 196-197.
- [6] <https://www.dezeen.com/2011/06/03/ruta-del-peregrino-sanctuary-circle-by-dellekamp-and-periferica/>
- [7] <http://inhabitat.com/courtesy-of-nature-museum-like-installation-frames-nature-as-art/>
- [8] El Croquis 151: *Sou Fujimoto*, 2003-2010. p. 116-119.
- [9] <http://www.archdaily.com/58695/atelier-bardill-valerio-olgiati>
- [10] <http://www.archdaily.com/609436/hostel-wadi-studio-bernardo-secchi-and-paola-vigano/>
- [11] <http://afasiaarchzine.com/2014/11/david-chipperfield-architects-7/>